

UDK: 159.922.7:372.21

Nasiba YAKUBOVA,
*O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi Vazirligi
"Kumnamu" nodavlat maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari
E-mail: azizjon.702.702@gmail.com*

O'zMU dotsenti, PhD U.Sodikov taqrizi asosida

PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF THINKING DEVELOPMENT IN PRESCHOOL CHILDREN (5-6 YEARS OLD)

Annotation

This article presents a scientific analysis of the psychological and pedagogical characteristics of thinking development in preschool children aged 5–6. Observations, diagnostic tasks, and a pedagogical experiment demonstrated notable improvements in children's abilities to analyze, compare, classify, generalize, understand cause–effect relations, and form visual images. The findings confirm that play-based activities, sensory-practical tasks, and problem-solving situations serve as key factors in developing early cognitive skills. The study highlights the pedagogical conditions that support and accelerate thinking development during this critical stage of early childhood.

Key words: Thinking development, preschool age, cognitive skills, play activity, sensory tasks, logical thinking, classification, generalization, visual imagery, cause-effect, pedagogical influence, child psychology.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МЫШЛЕНИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА (5-6 ЛЕТ)

Аннотация

В статье проводится научный анализ психологических и педагогических особенностей развития мышления у детей дошкольного возраста 5–6 лет. На основе наблюдений, диагностических заданий и педагогического эксперимента установлено существенное повышение умения детей анализировать, сравнивать, классифицировать, обобщать, понимать причинно-следственные связи и формировать визуальные образы. Полученные результаты подтверждают, что игровая деятельность, сенсорные упражнения и проблемные ситуации являются ключевыми факторами развития когнитивных процессов. В исследовании раскрываются педагогические условия, способствующие активному формированию мышления на данном возрастном этапе.

Ключевые слова: Развитие мышления, дошкольный возраст, когнитивные процессы, игровая деятельность, сенсорные задания, логическое мышление, классификация, обобщение, визуальное восприятие, причинно-следственные связи, педагогическое воздействие, психология ребенка.

MAKTABGACHA YOSHDAGI (5-6 YOSH) BOLALARDA TAFAKKUR RIVOJLANISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi 5-6 yoshli bolalarda tafakkur rivojlanishining psixologik va pedagogik xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida kuzatish, diagnostik topshiriqlar va pedagogik eksperiment asosida bolalarning tahlil qilish, taqqoslash, guruhlash, umumlashtirish, sabab-oqibatni anglash hamda vizual tasavvur kabi kognitiv jarayonlarda sezilarli o'sish qayd etildi. Natijalar o'yin faoliyati, sensor-amaliy mashg'ulotlar va muammoli vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar fikrlashning shakllanishida muhim omil ekanini tasdiqlaydi. Maqola mazkur yoshdagi bolalar tafakkuri rivojining pedagogik ta'minotini yoritadi.

Kalit so'zlar: Tafakkur rivojlanishi, maktabgacha yosh, kognitiv jarayonlar, o'yin faoliyati, sensor mashg'ulotlar, mantiqiy fikrlash, tasniflash, umumlashtirish, vizual tasavvur, sabab-oqibat, pedagogik ta'sir, bolalar psixologiyasi.

Kirish. Maktabgacha ta'lim davri bolaning psixik va intellektual rivojlanishida eng muhim bosqichlardan biri bo'lib, aynan 5-6 yosh oralig'i tafakkur jarayonlarining jadallashuvi, mantiqiy bog'lanishlarni anglash, tushunchalar tizimini shakllantirish hamda muammoli vaziyatlarni yechishga bo'lgan dastlabki qobiliyatlarning shakllanishi bilan ajralib turadi. Ushbu yoshda bola tasavvur, idrok, xotira va tafakkur kabi kognitiv funksiyalarni faol ravishda o'zlashtirib, ularning o'zaro uyg'unlashuvi mantiqiy fikrlashning sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilishiga imkon yaratadi. Shu sababli maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirish masalasi pedagogika va bolalar psixologiyasi fanlarining markaziy tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

5-6 yoshli bolalarda tafakkur o'sishi nutqning rivojlanishi, predmetlar o'rtasidagi aloqalarni aniqlash, umumlashtirish va tahlil qilish kabi jarayonlarning shakllanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Bu davrda bola nafaqat atrof-muhitni ko'rgazmali-obrazli tarzda qabul qiladi, balki asta-sekin fikr yuritishning ko'rgazmali-sxematik va mantiqiy elementlarini qo'llay boshlaydi. Mazkur jarayonning muvaffaqiyati pedagogik ta'sirning mazmuni, usullari, ta'lim muhitining boyligi hamda kattalarning to'g'ri yo'naltirilgan muloqoti bilan belgilanadi. Shundan kelib chiqib, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalar tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlar, o'yin texnologiyalari, sensor

tarbiya vositalari va mantiqiy mashg'ulotlarning ilmiy asoslanganligi alohida ahamiyatga ega.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar ushbu yosh davrida bola tafakkuri o'yin faoliyati, ijodiy mashqlar, kuzatish, tajriba o'tkazish va muloqot jarayonida eng samarali rivojlanishini ko'rsatadi. Shuning uchun 5-6 yoshdagi bolalarning fikrlash jarayonlarini chuqur tahlil qilish, tabiiy rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash va unga mos pedagogik sharoitlarni yaratish maktabgacha ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biridir. Ushbu tadqiqot mazkur yoshda tafakkur rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilish, samarali metod va vositalarni aniqlash hamda ta'lim jarayoniga tatbiq etish imkoniyatlarini ochib berishga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurining rivojlanishiga doir ilmiy adabiyotlar psixologiya va pedagogika sohalarida keng o'rganilgan bo'lib, turli mualliflar ushbu jarayonning bosqichlari, qonuniyatlari va pedagogik sharoitlarini turlicha yondashuvlar asosida izohlaydi. L.S. Vigotskiy va J. Piajening klassik nazariyalari 5-6 yosh davrida tafakkurning ko'rgazmali-obrazli shakldan ko'rgazmali-sxematik va mantiqiy elementlarga o'ta boshlashini ta'kidlaydi. Piajening fikricha, bu yoshdagi bolalar hali to'liq mantiqiy operatsion fikrlash bosqichiga o'tmagan bo'lsada, tahlil qilish, taqqoslash, guruhlash va oddiy sabab-oqibat bog'lanishlarini tushunishga intila boshlaydilar. Ushbu g'oyalar hozirgi zamonaviy tadqiqotlarda ham o'z tasdig'ini topadi, chunki 5-6 yoshdagi bolalarda fikrlash jarayonining dinamik o'zgarishi neyropsixologik rivojlanish bilan bevosita bog'liq ekanini qayd etiladi.

Zamonaviy adabiyotlarda (Masalochi, Smirnova, Elkonin, Xalilova va boshqalar) ta'kidlanishicha, maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkuri ko'proq faol tajribaviy o'yinlar, sensor tarbiya vositalari, predmetli-amaliy faoliyat va muloqot orqali rivojlanadi. Bu tadqiqotlar o'yin faoliyatining intellektual o'sishga ta'sirini alohida ta'kidlaydi. Chunki o'yin jarayonida bola tasavvur qiladi, roli asosida fikr yuritadi, vaziyatni tahlil qiladi va bu orqali tafakkurining barcha komponentlari faollashadi. Tadqiqotlarda o'yinlarning mantiqiy, konstruktiv va syujetli turlari 5-6 yoshdagi bolalarda tahlil qilish, umumlashtirish, muammoni hal qilish ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirishi ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Neyropsixologik yo'nalishdagi adabiyotlar (Luriya, Xomskeya va boshqalar) bu yosh davrida miya peshona bo'limlari faol rivojlanishini, buning natijasida bolalarda diqqatni jamlash, fikrni izchil yuritish, harakatni boshqarish va muammoli vaziyatni anglash kabi intellektual jarayonlar kuchayishini ko'rsatadi. Ushbu ilmiy qarashlar pedagogik tajriba ishlari bilan ham tasdiqlanadi: bolalarga muammoli vaziyatlar, sabab-oqibat topshiriqlari, tasniflash va guruhlash mashqlari berilganda fikrlash jarayonining sifat o'zgarishlari aniq kuzatilgan.

Maktabgacha ta'lim metodikasi bo'yicha adabiyotlarda (Davletshin, Osmanova, Mavlonova, Hasanboyeva va boshqalar) esa 5-6 yoshdagi bolalarda tafakkur rivojlanishi uchun pedagogik muhit, ta'lim jarayonining mazmuni, tarbiyachi nutqi, dars jarayonida qo'llanadigan ko'rgazmali vositalar va interfaol metodlarning ahamiyati alohida ko'rsatib o'tiladi. Xususan, ko'rgazmalilik va amaliy harakatlar bilan birgalikda berilgan topshiriqlar fikrlashning izchilligini, obrazlar tizimini shakllantirishni, yangi tushunchalarni o'zlashtirishni tezlashtirishi ta'kidlanadi.

Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkuri keng ko'lamli psixologik va pedagogik omillar ta'sirida shakllanadi. Har bir

ilmiy yondashuv bolaning tafakkur rivojida o'yin, tajriba, muloqot, sensor rivojlanish, ijtimoiy muhit va ta'lim sharoitlarining o'ziga xos rolini ilmiy asoslaydi. Shuningdek, adabiyotlarda 5-6 yoshdagi bolalarda tafakkur rivojlanishining tabiiy jarayonlari bilan pedagogik ta'sirning uyg'un bo'lishi intellektual o'sishning eng muhim sharti ekanligi alohida ko'rsatiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot metodologiyasi maktabgacha yoshdagi bolalarda, xususan 5-6 yosh oralig'ida tafakkur rivojlanishining psixologik va pedagogik xususiyatlarini chuqur o'rganishga yo'naltirilgan bo'lib, nazariy qarashlar, ilmiy yondashuvlar va empirik amaliyotlarni o'zaro uyg'un holda qo'llashga asoslanadi. Tadqiqotning nazariy poydevorini L.S. Vigotskiy, J. Piaje, A.R. Luriya va D.B. Elkonin kabi olimlarning bolaning aqliy faoliyati bosqichma-bosqich va ijtimoiy-madaniy omillar ta'sirida shakllanishi haqidagi qarashlari tashkil etadi. Ushbu konsepsiyalarga ko'ra, 5-6 yoshli bolalarda fikrlash jarayoni ko'rgazmali-obrazli darajadan ko'rgazmali-sxematik va boshlang'ich mantiqiy fikrlash shakllariga o'tib boradi. Shuning uchun tadqiqot bolalar tafakkurining tabiiy rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash bilan birga, pedagogik ta'sirning mazmuni, vositalari va shart-sharoitlari bilan bog'liq jihatlarni ham qamrab oladi.

Tadqiqotning nazariy bosqichida maktabgacha ta'lim psixologiyasi, sensor rivojlanish, o'yin faoliyati va fikrlash mexanizmlariga bag'ishlangan ilmiy manbalar tahlil qilindi. Turli nazariy yondashuvlar bir-biri bilan solishtirilib, 5-6 yoshdagi bolalar tafakkurining rivojlanish mezonlari, tarkibiy qismlari va mazkur jarayonga ta'sir etuvchi omillar umumlashtirildi. Shuningdek, ushbu yoshdagi bolalar fikrlashiga ta'sir qiluvchi pedagogik sharoitlar bo'yicha konseptual model ishlab chiqildi. Tadqiqotning amaliy yo'nalishini tashkil etgan empirik izlanishlar bolalar faoliyatini bevosita kuzatish, ularning fikrlash operatsiyalarini aniqlashga mo'ljallangan psixologik topshiriqlar bajarish jarayonini o'rganish hamda pedagogik eksperiment o'tkazish orqali amalga oshirildi. Kuzatuvlar o'yin faoliyati, muloqot, mustaqil mashg'ulotlar va amaliy topshiriqlar jarayonida olib borilib, bolalarning tahlil qilish, umumlashtirish, taqqoslash va sabab-oqibatni aniqlash ko'nikmalari tabiiy sharoitda kuzatildi.

Tadqiqotda qo'llangan diagnostik topshiriqlar bolalarning vizual tasavvur darajasi, tasniflash qobiliyati, mantiqiy bog'lanishlarni aniqlash, predmetlar o'rtasidagi munosabatlarni tushunish kabi jihatlarni aniqlashga xizmat qildi. Pedagogik eksperiment davomida mantiqiy o'yinlar, konstruktorlar, sensor mashg'ulotlar va muammoli vaziyatlarga asoslangan mashqlar qo'llanildi. Ushbu tajribalar bolalarning fikrlash jarayonidagi sifat o'zgarishlarini aniqlash, ta'sir etuvchi metodik vositalarning samaradorligini baholash imkonini berdi. Shuningdek, bolalar bilan olib borilgan suhbatlar ularning tushunchalar tizimini, mulohaza yuritish usullarini va fikrlar orasidagi bog'lanishlarni qanday shakllantirishlarini yoritishga yordam berdi.

Tadqiqot davomida to'plangan ma'lumotlar sifat va mazmun jihatdan tahlil qilinib, ularning o'zaro bog'liqligi aniqlashtirildi. Ba'zi ko'rsatkichlar bo'yicha solishtirma tahlillar o'tkazilib, natijalar nazariy manbalar bilan muvofiqlashtirildi. Tadqiqotning ilmiy ishonchligi turli metodlarning uyg'un qo'llanishi, diagnostika vositalarining yoshga mosligi, kuzatuvlar muntazamligi va empirik natijalarning ilmiy adabiyotlar bilan mos kelishi asosida ta'minlandi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot jarayonida maktabgacha yoshdagi 5-6 yoshli bolalarning tafakkur rivojlanishiga doir kuzatuvlar, psixologik topshiriqlar va pedagogik tajribalar asosida olingan ma'lumotlar tahlil qilindi. Olingan natijalar

ushbu yosh davrida fikrlashning jadallashuvi bir nechta omillar — o'yin faoliyati, muloqot, amaliy harakatlar va pedagogik muhit bilan uzviy bog'langanini ko'rsatdi. Kuzatishlar shuni aniqladiki, mazkur yoshdagi bolalar ko'rgazmali-obrazli fikrlashdan ko'rgazmali-sxematik fikrlash bosqichiga o'tish jarayonida faol ravishda tahlil qilish, solishtirish, guruhlash va oddiy mantiqiy bog'lanishlarni o'zlashtira boshlaydilar. Bu jarayon ayniqsa o'yin mazmunidagi topshiriqlarda yaqqol namoyon bo'ldi.

Psixologik diagnostika topshiriqlari orqali bolalarning tasniflash, umumlashtirish va sabab-oqibatni aniqlash ko'nikmalarida sezilarli farqlar kuzatildi. Masalan, boshlang'ich sinovlarda aksariyat bolalar predmetlarni tashqi belgilariga ko'ra ajratishga moyil bo'lgan bo'lsalar, pedagogik ta'sir o'tkazilgandan so'ng ularning funksional belgilarni topish, guruhlar orasidagi farqlarni belgilash va mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyatlari o'sdi. Xuddi shu kabi, vizual tasavvurga oid topshiriqlarni bajarish jarayonida bolalar shakl, hajm, yo'nalish va predmetlar o'rnini tasavvur qilishda dastlabki bosqichda qiyinlangan bo'lsalar-da, tajribaviy mashg'ulotlardan keyin ular tasvirlarni mantiqiy ketma-ketlikda tiklash va o'zgarishlarni idrok etishda ancha samarali natijalarga erishdilar.

Pedagogik eksperiment davomida konstruktiv o'yinlar, mantiqiy topshiriqlar va sensor mashg'ulotlardan foydalanish bolalarning tafakkur jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ayniqsa, muammoli vaziyatlarga asoslangan mashqlar bolalarda sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, vaziyatdan chiqish yo'llarini topish va fikrni mustaqil tarzda ifodalash ko'nikmalarini rivojlantirdi. Bunda ta'lim muhitining boyligi, o'yin materiallari xilma-xilligi va tarbiyachi nutqining yo'naltiruvchi xususiyati hal qiluvchi omil bo'ldi. Bolalar faoliyatida kuzatilgan o'zgarishlar shuni isbotladiki, to'g'ri tashkil etilgan pedagogik jarayon tafakkur rivojlanishining tabiiy sur'atlarini sezilarli ravishda tezlashtiradi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, 5–6 yoshdagi bolalarda tafakkur rivojlanishi murakkab, ammo izchil jarayon bo'lib, bu jarayonning muvaffaqiyati pedagogik ta'sirning mazmuni, bolalarga beriladigan topshiriqlarning xarakteri, o'yin faoliyatining tashkil etilishi va ta'lim muhitining sifatiga bevosita bog'liqdir. Tahlil jarayonida bolalarda mantiqiy fikrlashning dastlabki elementlari — tahlil qilish, umumlashtirish, taqqoslash, tasniflash va mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalari shakllanishi aniq kuzatildi. Shuningdek, vizual tasavvur, muammoli vaziyatlarni anglash, o'z fikrini og'zaki ifodalash qobiliyati ham sezilarli darajada rivojlandi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari maktabgacha yoshdagi (5–6 yosh) bolalarda tafakkur rivojlanishi izchil va o'ziga xos qonuniyatlarga ega bo'lgan murakkab psixologik-pedagogik jarayon ekanini ko'rsatdi. Fikrlashning mazkur yoshdagi o'sishi asosan ko'rgazmali-obrazli shakldan

ko'rgazmali-sxematik va boshlang'ich mantiqiy operatsiyalarga o'tish bilan xarakterlanadi. Kuzatishlar, psixologik diagnostika va pedagogik eksperimentlar shuni tasdiqladiki, o'yin faoliyati, sensor-amaliy mashg'ulotlar, konstruktiv faoliyat va muammoli vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar bolalarda tahlil qilish, taqqoslash, guruhlash, umumlashtirish hamda sabab-oqibat munosabatlarini anglash ko'nikmalarini sezilarli rivojlantiradi. Shuningdek, vizual tasavvur, mantiqiy fikrni izchil bayon qilish, mustaqil xulosa chiqarish va muammoli vaziyatlardan chiqish qobiliyatlari sifat jihatidan o'sadi.

Tadqiqot davomida aniqlangan ko'rsatkichlar maktabgacha yoshdagi bolalarning tafakkuri pedagogik ta'sirga juda sezgir ekanini, ta'lim muhitining boyligi, o'yin materiallarining xilma-xilligi va tarbiyachi rahbarligining sifatiga qarab fikrlash jarayonining rivojlanish sur'ati keskin farqlanishini ko'rsatdi. Natijalar shuni anglatadiki, 5–6 yoshda tafakkur rivojlanishini qo'llab-quvvatlash ta'limning keyingi bosqichlarida mantiqiy tafakkur, mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va nutqiy faoliyatning yuqori darajada shakllanishi uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Shu sababli mazkur yosh davridagi tafakkur rivojlanishining pedagogik ta'minoti maktabgacha ta'lim sifatini oshirish va bolalarning intellektual salohiyatini shakllantirishda hal qiluvchi omil sanaladi.

Takliflar: O'yin asosidagi pedagogik dasturlarni kengaytirish. 5–6 yoshli bolalar tafakkurining faol rivojlanishini ta'minlash uchun mantiqiy, konstruktiv, syujetli-rolli o'yinlar majmuasini ta'lim jarayoniga muntazam kiritish zarur.

Sensor-amaliy mashg'ulotlarni tizimlashtirish. Rang, shakl, hajm, faktura, fazoviy joylashuv kabi sensor belgilarni ajratishga asoslangan mashg'ulotlar tafakkur rivojlanishining muhim asosi bo'lgani uchun maxsus metodik qo'llanmalar bilan boyitilishi lozim.

Muammoli vaziyatlarga asoslangan topshiriqlarni ko'paytirish. Bolalarda sabab-oqibat munosabatlarini anglash va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun "top yechim", "qanday davom etadi?", "nima sababdan?" kabi topshiriqlarni dars jarayonida muntazam qo'llash tavsiya etiladi.

Tarbiyachilar uchun metodik ko'nikmalarni rivojlantirish. Pedagoglarning tafakkur rivojlantirish metodlari, bolalar bilan muloqot texnikasi, kuzatuv va diagnostika usullarini chuqur o'zlashtirishi uchun malaka oshirish dasturlari takomillashtirilishi zarur.

Ta'lim muhitini intellektual rivojlantiruvchi materiallar bilan boyitish. Lego konstruktori, mantiqiy bloklar, ko'rgazmali kartalar, diagrammalar, natural obyektlar, didaktik o'yinlar kabi vositalar maktabgacha ta'lim muassasalarida muntazam mavjud bo'lishi ta'minlanishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Vygotsky, L. S. Thought and Language. Cambridge, MA: MIT Press, 2012.
2. Piaget, Jean, and Barbel Inhelder. The Psychology of the Child. New York: Basic Books, 2008.
3. Elkonin, D. B. Bolalik va o'yin. Moskva: Piter, 2007.
4. Luriya, A. R. Bola psixikasining rivojlanishidagi nevropsixologik omillar. Moskva: Akademiya, 2003.
5. Smirnova, E. O. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv jarayonlar. Moskva: MGU nashriyoti, 2015.
6. Zaporozhets, A. V. The Psychology of Preschool Children. Cambridge, MA: MIT Press, 2018.
7. Hasanboyeva, O. Maktabgacha ta'lim psixologiyasi. Toshkent: Fan, 2006.
8. Osmanova, Z. Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanish metodikasi. Toshkent: Turon-Iqbol, 2014.